

Михайло Якубович

## ІСЛАМ, КРЕАЦІОНІЗМ ТА ЕВОЛЮЦІОНІЗМ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ.

**Ahmed Malik, S. (2021). *Islam and Evolution: Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*. London: Routledge.**

Якщо у світовій науковій спільноті (переважно в західних університетах, особливо релігійного нахилу) проблема релігії і науки дискутувалася ще з 60-х років або й ще раніше, то на пострадянському просторі історія цієї тематики радше парадоксальна. З одного боку, марксистсько-ленінська парадигма мала досить чітке розуміння релігії як «гальма» для наукового світогляду, у той час як після «Перебудови» 80-х і появи релігійної свободи 90-х на цьому інтелектуальному полі спостерігався справжній бум. Десятки, якщо не сотні організацій, переважно протестантського ухилу, друкували перекладну літературу, де «логічно аргументувався» креаціонізм, «засуджувалася» теорія еволюції тощо. З плином часу в цьому загалом критичному хорі з'явилося дедалі більше винятків, спроб показати, що сучасний науковий світогляд, від науково-популярних до умовно «академічних» праць, не лише не суперечить релігії, а навіть «підтверджує» її «істини».

Згодом, коли до справи взялися відроджені після доби атеїзму мусульманські релігійні інституції, вони пішли тим самим шляхом, витлумачуючи релігійні істини Корану у світлі тих чи інших наукових теорій. Ця герменевтика переважно зводилася до «віднайдення» різних сучасних наукових концепцій у сакральних текстах. Якщо звернутися до деяких аятів Корану, можна прочитати ось таке: «Справді, Ми створили людину з глиняного замісу, а потім у надійному місці перетворили на краплю; потім створили з краплі кров'яний згусток, а з кров'яного згустку створили шматочок плоті. Зі шматочку плоті Ми створили кістки, а потім покрили їх м'язами. Потім Ми виростили це як нове творіння!» (Коран, 23:12-14). Чому б не побачити в цьому процес формування людського зародку, від ембріону до плоду? Або, наприклад, інше місце: «Невже не бачать невіруючі, що небеса й земля були єдиним цілим, а Ми роз'єднали їх, і що Ми створили все живе з води?» (Коран, 21:30). Справді, цілком варто порівняти першу частину аяту з формуванням планет із газової хмари, а ось «створення живого з води», безперечно, наштотує на думку про факт значного відсотку води в організмі людини та інших живих істот. Нарешті: «О, натовп джинів і людей! Якщо ви можете перетнути межі небес і землі, то перетніть їх, але ж не перетнете, якщо не матимете влади!» (Коран, 55:33): арабське «влада» (*султан*) тут може бути перекладене і як

---

© М. Якубович, 2022

«сила», і як «обгрунтоване, доказове знання». Тому чимало сучасних апологетів цілком очікувано вбачають у цьому аяті «вказівку» на силу гравітації і можливість її подолання. На основі таких міркувань народився релігійний тренд, який означають як «букаїзм», за ім'ям французького лікаря Моріса Бюкая, (1920–1998), котрий, прийнявши іслам, присвятив чимало науково-популярних розвідок цій темі. Зокрема, його книгу, «Біблія, Коран і наука» в російському перекладі активно поширювали й українські мусульмани [Бюкай 2008].

Книга, яка є предметом цього огляду, поки доступна лише в оригіналі, себто англійською мовою. Вона належить перу Шоайба Ахмеда Маліка, дослідника з Університету Зайеда (Дубай, ОАЕ). Ахмед Малік вже відзначився працею «Атеїзм і іслам: сучасний дискурс» (2018). Присвячена спробі контекстуалізувати спадщину знаного ісламського енциклопедиста Абу Хаміда аль-Газалі (1058–1111) у рамках теорії еволюції, книга містить досить-таки повний виклад усього, що за останні роки було написано з «ісламського бачення» науки й релігії. Як зазначає сам автор у вступі, його завданням було не «примирити» релігію і теорію еволюції, а радше висунути тезу: «ісламська традиція може запропонувати дещо змістовне стосовно сучасних проблем ісламу і науки» [Ahmed Malik 2021: 6]<sup>1</sup>. Акцент на теологію, тобто запит про те, з яких підстав виходили мислителі ісламу у своїх теоріях світобудови, тут показує зацікавлення в метафізичному, себто переносить дискусію з вищезгаданого герменевтичного текстуралізму (як тлумачити ті чи інші аяти Корану) на суто філософський запит про самі підвалини «ісламського мислення». Оскільки базовим предметом для аналізу обрано аль-Газалі в контексті ашаритської теологічної школи, то головне питання, яке ставить автор, звучить так: «якщо еволюція справді правдива, що саме з цієї теорії може бути залучене як принцип до ашаритської школи думки?» (р. 8). Нагадаємо, що ашаризм – один із напрямів каляму («дискурсивної теології») в ісламі, пов'язаний із Абу ль-Хасаном аль-Ашарі (873–936), і поряд із матуридизмом досі залишається мейнстрімом теологічного дискурсу сунітського ісламу, навіть попри значні відмінності всередині самої «школи».

Коротко означити зміст книги можна так. Перша частина, «Визначення контексту», оповідає про те, що таке взагалі сучасна теорія еволюції, і, цілком слушно, як на неї реагували свого часу християнські теологи. Понад те, автор уже проводить певні паралелі між ісламом і християнством. Друга частина, «Ісламська перспектива еволюції», виокремлює чотири підходи, які в певному сенсі можуть бути інтегровані до теологічної думки ісламу. Це, зокрема, креаціонізм (фактично заперечення еволюціонізму); ідея людської винятковості (human expectionalism), згідно з якою увесь світ – продукт еволюції, але не людина; винятковість Адама (лише Адам і Єва, як прабатьки людства, не виникли внаслідок еволюції); і, нарешті, тотальний еволюціонізм, згідно з яким увесь світ без жодних винятків виник в процесі еволюції. Відповідно, наступний розділ («Метафізичні розмисли») порівнює всі ці чотири підходи з різними позиціями ашаризму, передусім у стосунку до «розумного задуму» (intelligent design) як підстави для створення людини. Четверта частина, «Герменевтичні розмисли», зрештою, доводить, що в ашаризмі можна знайти підстави для всіх чотирьох підходів, окрім тотального еволюціонізму. Усе ж, базовою ідеєю залишається божественне втручання, а ідея причиновості (араб. «сабабійя») залишалася для більшості ашаритів

---

<sup>1</sup> Надалі посилання на цю працю подаватимуться скорочено: у круглих дужках зазначатиметься номер сторінки після скорочення р. (=page), без прізвища автора і року видання.

несумісною з ідеєю всемогутності Бога («істинною» причиною може бути лише «божественна»).

Узагалі, практично в кожному розділі автор не лише аналізує різні тексти з ісламської традиції, порівнюючи те, як читав їх аль-Газалі та інші ашарити, а й переймається питанням про те, як можна узгодити це все з еволюційною парадигмою. Наприклад, відмінність між двома коранічними термінами *башар* і *інсан*, які в деяких контекстах синонімічно означають «людину», а в деяких дещо різняться, стала підставою спекуляцій сучасних ісламських модерністів. Суть цих спекуляцій в тому, що *башар* – це ще не «людина розумна», а ось *інсан* – уже наслідок еволюції (р. 122-142). Оскільки слово «башар» в певному сенсі означає «вкритий шкірою», це дає підстави вважати, що йдеться про людину в біологічному сенсі, а ось «інсан (або «ан-нас», «люди») – уже в духовному.

Наскільки переконливий автор книги? Передусім дослідження цінне як оглядом головних здобутків сучасного ісламознавства у справі порівняння науки і релігії, так і цікавими теологічними роздумами, головню тими, які називають «thought-provoking», себто інтелектуально провокаційними. Можна, звісно, вагатися, чи взагалі актуальна для сучасної ісламської традиції спроба «накинути» науку на середньовічні концепції, вичитати в них щось таке, чого до наших часів там не бачили. Зокрема, свого часу головним ісламським еволюціоністом вважали Абу Алі Міскавайга (932–1030), який в одній зі своїх праць писав про рух і зміну живих істот у напрямі «вдосконалення» (*істікмаль*) [Malik et al. 2017]. З іншого боку, дослідження Ахмеда Маліка свідчить про те, наскільки «живо» можна показувати сьогодні середньовічну релігійну традицію, екстраполюючи її на сучасний ісламський інтелектуальний дискурс.

Попри суттєві напрацювання й добре структурований виклад матеріалу, утім, книга так і не позбавляє нас дещо прикрого відчуття. Видається, що сучасна ісламська філософська думка (чи радше те, що нею позначають самі автори) продовжує перебувати в полоні чи не головного свого питання з кінця XIX ст. – як умовному «ісламу» (в усій множині) реагувати на «модерн»? Перспектив подолати власний «постколоніальний синдром» ісламом допоки має дуже небагато. Що ж стосується сприйняття рецензованої книги читачем, знайомим із тією ж протестантською традицією осмислення науки і релігії, то всі можливі варіації креаціонізму й еволюціонізму, викладені автором, навряд чи відкриють такому читачеві щось принципово нове, хоча й забезпечать певний «герменевтичний місток» для розуміння традиції ісламської.

## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бюкай, М. (2008). *Біблія, Коран и наука*. Київ: Ансар Фаундейшн.  
*Преславний Коран*. (2015). (М. Якубович, Пер.). Київ: Основи.  
 Ahmed Malik, S. (2021). *Islam and Evolution: Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429345753>  
 Malik, A. H., Ziermann, J. M., & Diogo, R. (2018). An untold story in biology: the historical continuity of evolutionary ideas of Muslim scholars from the 8th century to Darwin's time. *Journal of Biological Education*, 52(1), 3-17. <https://doi.org/10.1080/00219266.2016.1268190>

Одержано 3.02.2022

REFERENCES

- Ahmed Malik, S. (2021). *Islam and Evolution: Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429345753>
- Bucaille, M. (2008). *Bible, Qur'an and Science*. [In Russian]. Kyiv: Ansar Foundation.
- Malik, A. H., Ziermann, J. M., & Diogo, R. (2018). An untold story in biology: the historical continuity of evolutionary ideas of Muslim scholars from the 8th century to Darwin's time. *Journal of Biological Education*, 52(1), 3-17. <https://doi.org/10.1080/00219266.2016.1268190>
- The Noble Qur'an*. (2015). (M. Yakubovych, Trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.

Received 3.02.2022

---

**Mykhaylo Yakubovych**

**Islam, Creationism and Evolutionism: Theoretical Contemplations. Ahmed Malik, S. (2021). *Islam and Evolution: Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*. London: Routledge.**

Review of Ahmed Malik, S. (2021). *Islam and Evolution: Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*. London: Routledge.

---

**Михайло Якубович**

**Іслам, креаціонізм та еволюціонізм: теоретичне осмислення. Ahmed Malik, S. (2021). *Islam and Evolution: Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*. London: Routledge.**

Огляд: Ahmed Malik, S. (2021). *Islam and Evolution: Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*. London: Routledge.

---

*Mykhaylo Yakubovych, PhD, research fellow, Oriental Studies Department, Faculty of Philosophy, Freiburg University (Germany).*

*Михайло Якубович, кандидат історичних наук, дослідник, семінар східних студій, факультет філософії університету Фрайбурга (ФРН).*

*e-mail: [mykhaylo.yakubovych@orient.uni-freiburg.de](mailto:mykhaylo.yakubovych@orient.uni-freiburg.de)*

---